

Terekeler Neyi Derler: Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları. Editör Kenan Yıldız. İstanbul: Ketebe, 2023. 547 s., ISBN: 978-625-6792-65-4.

SABA DİLŞAD KOCATÜRK

Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi.

(sd.kocaturk@gmail.com), ORCID: 0009-0006-9503-2751.

“ ” Kocatürk, Saba Dilşad. “Terekeler Neyi Derler: Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları. Editör Kenan Yıldız.” *Zemin*, s. 7 (2024): 200-205.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12518345>.

Terekeler *Neyi Derler*, Osmanlı mahkemelerinde tutulan miras kayıtlarının, terekelerin, ‘ne dediği ve neyi derlediği’ne odaklanan on iki makalenin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir eser. Kitapta yer alan makalelerin büyük çoğunluğu, 7-9 Eylül 2022’de III. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi (OSARK) dâhilinde kitapla aynı başlığı taşıyan dört ayrı panelde bildiri olarak sunulmuş. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinden etkilenenlere ithaf edilen eserde, terekelerin Osmanlı araştırmalarında hangi alanlarda ne şekilde faydalı olabileceği, birincil kaynak olarak tereke kullanımının yararları ve mevcut literatürün değerlendirilmesi gibi miras kayıtlarının tarih yazımı için önemine vurgu yapan çalışmalar yer alıyor. Bunun yanında kitapta terekeler ışığında tarih, iktisat, edebiyat, şehir tarihi, demografi ve dijital beşerî bilimler gibi alanlara katkı sağlayan araştırmaların da yer alması, kitabı sadece terekelerin konu edildiği bir çalışma olmaktan çıkararak, okurun farklı disiplinlerin aynı kaynağı hangi soru ve yaklaşımlarla ele aldığına dair fikir edinmesini de mümkün kılıyor.

Kitabın ilk ve en hacimli bölümünü İsmail E. Erünsal’ın terekeler ile ilgili birçok farklı noktayı kapsamlı bir şekilde ele aldığı “Terekelerin İzinde Osmanlı Araştırmaları” başlıklı yazısı (s. 29-151) oluşturuyor. Başka eserlerinde de değindiği meselelerin yeniden gözden geçirilerek düzenlenmesiyle ortaya çıkan bu bölümde Erünsal, kitabın ilerleyen bölümlerinde irdelenecek birçok meseleyi gündeme getiriyor, örneklendiriyor ve tartışmaya açıyor. Tarihî bir kaynak olarak şer’iye sicillerinin içerdiği malzeme, cariyeler, şairler, sahaflar, kadınlar ve gayrimüslimler gibi toplumun farklı kesimlerinden insanların terekeleri ve yetim ve öksüzlerin hukukunun tereke tutulmasıyla korunma süreci bölümünde işlenen konuları oluşturuyor. Geniş bir yelpazede derinlemesine inceleme ve örneklere yer verilmesi hem okurun konuya hakimiyetini artırıyor, hem de keyifli bir okuma deneyimi sunuyor. Bu örnekler arasında terekelerden çıkan kitapların müzayedeye satışı ile ilgili kısımda (s.85-89), Seyyid el-Hac Abdullâh Re’fet Efendi’nin terekesindeki kitapların konularına göre ayrılıp muhtemel alıcılarına göre iki farklı mekânda satılmış olmasına değinmesi sayılabilir. Bu türden ayrıntılar terekelerin kaynak değerinin yanı sıra günlük hayattaki yerlerini kavramayı kolaylaştırması bakımından kıymetli. Bunun yanında Erünsal’ın yazıda terekelerin kullanılabilmesi için farklı araştırma alanlarını genç araştırmacılara işaret ederek onları teşvik etmesi de ayrıca önem taşıyor.

Kitabın editörlüğünü de üstlenen Kenan Yıldız’ın “Terekeler Neyi Derler: Miras Kayıtlarının Taşıdığı Miras Üzerine Bir Değerlendirme” makalesi (s. 155-198) eserin ikinci bölümünü oluşturuyor. Yazının ilk kısmında, terekelerin hangi gerekçe ve yöntemlerle kaydedildiği, “tereke” ve “muhallefât” kavramlarının birbirinden hangi noktalarda ayrıldığı gibi çalışmada terekelere başvuracak bir araştırmacının vâkıf

olması gereken noktaları açıklayan yazar, ikinci kısımda ise iktisat tarihinden sosyal tarihe, hukuktan kitap kültürü çalışmalarına birçok alanda terekeler ile ilgili literatürü –olumsuz eleştiriler almış eserlere de değinerek– değerlendiriyor. Yıldız, yazıda terekelerin sağlayacağı katkılar yanında bir kaynak olarak yetersiz kalabileceği durumların da altını çiziyor. Bölümde zikredilen arşiv belgelerinden örneklerin, tıpkıbasımları, transkripsiyonları ve özetleriyle birlikte yazının sonunda ek olarak (s. 182-184) verilmiş olması ile okur, söz konusu belgeleri yazarın aracılığından bağımsız bir şekilde görme imkânı da elde etmiş oluyor.

Fatih Bozkurt tarafından kaleme alınan “Tereke Defterleri Neyi Ne Kadar Derler: Tereke Defterlerinin İmkân ve Sınırlılıkları” başlıklı üçüncü bölüm (s. 201-243), söz konusu miras kayıtlarının kaynak değerini örneklerle inceliyor. Muhtemel araştırma alanlarına ve terekelerin yanlış ya da eksik şekilde kullanıldığı çalışmalara da değinen Bozkurt, terekelere muris odaklı yaklaşımın sakıncalarından söz açarak bu kayıtların geride kalan mirasçılar için tutulmuş olmasından hareketle varis odaklı bir yaklaşımın gerekliliğini ikna edici biçimde öne sürüyor. Bozkurt’un tereke kayıtlarının tarihçinin beklentilerini karşılamak üzere hazırlanmış olmadığına dair hatırlatması da (s. 239) tarih yazımında belgeye yaklaşırken düşülebilecek önemli bir yanlışlığı işaret etmesi bakımından dikkate değer.

“Tahrir Defterlerindeki Hanelerin Sayısal Büyüklüklerinin Sorgulanması: Kanuni Dönemi Üsküdar’ına Ait İki Terekenin Söyledikleri” bölümünde (s. 247-276) Mine Arslan, Üsküdar’ın iki farklı mahallesinde 1550’lerin sonlarında vefat etmiş olan Hacı Behrâm b. Kâsım ve Hüseyin b. Mestân’ın terekeleri, hüccetler ve tahrir defterlerindeki kayıtlar üzerinden Osmanlı hane halkına dair tespitlerde bulunuyor. İki tereke sahibinin miraslarından hareketle iki Osmanlı ailesinin —bir ferdinin ölümü esnasındaki— yapısının okurun zihninde canlanmasını sağlayan yazıda, ek olarak miras bırakılanların birer listesinin verilmesi, okurun söz konusu terekelere başvurmasını ve başka açılardan da inceleyebilmesini kolaylaştırıyor. Çalışmada varılan sonuçlara birbirini tamamlayan farklı birincil kaynaklar ışığında ulaşılmış olması Osmanlı hane halkı hakkında daha bütünlüklü bir resim ortaya konmasını mümkün kılıyor.

Kitabın beşinci bölümünü oluşturan, Betül Tezcan’ın yazmış olduğu “Ankara’da Ailelerin Sosyal ve Demografik Yapısı: Terekeler Üzerinden Tespitler (1775-1800)” adlı makaleden (s. 279-312), 187 tereke kaydından hareketle tereke sahiplerinin cinsiyetleri, dinî aidiyetleri, memleket ve ikamet yerleri, meslek ve unvanları, eş ve çocuk sayıları gibi çeşitli alanlara ilişkin istatistiksel verileri elde etmek mümkün. Oldukça titiz bir çalışmanın sonucunda ortaya konmuş bu verilerin ne anlama gelebileceği ve ne gibi

örneklerle desteklenebileceği ne yazık ki makalede yeterince yer bulamamış. Halbuki makalede zikredilen dikkat çekici tereke sahiplerinden bir ya da birkaçının terekelerine (örneğin incelenenler arasında en zengin görünen Ankara sof esnafı şeyhinin terekesi [s. 296]) yakından bakmak ya da ele alınan terekeler özelinde söz gelimi Ankara'da neden gayrimüslimlerin çocuk sayısının Müslümanlara nazaran daha fazla olduğu (s. 304) hakkında yazarın çıkarımlarını öğrenmek faydalı olabilirdi.

Ş. Şule İyigönül Atasagun tarafından yazılan "Askerî Olmayan İstanbullu Kadınların Servet Birikimleri Üzerine Bir Değerlendirme (1656-1676)," kitabın altıncı bölümünü (s. 315 -349) oluşturuyor. Bölümün başında bulunan özet, terekeler hakkında kitap boyunca birçok kez ifade edilen bilgileri içermemesiyle kitaptaki diğer makale özetlerinden ayrışıyor. Suriçi'nde yaşayan sıradan/orta halli kadınların terekeleri üzerinden servet dağılımını ve servetin unvan, mahalle ve dinî aidiyetle ilişkisini tartışan yazar, aynı zamanda kadın terekelerinde yer alan kalemlere dair önemli tespitlerde bulunuyor. Bu açıdan makale, terekelere dayanan iyi bir aşağıdan tarih örneği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, terekelerdeki eşyaların sınıflandırıldığı kısımda varlıklı ve fakir oldukları bıraktıkları mirastan anlaşılan iki kadının ev eşyalarının bir arada değerlendirilmesi (s. 340-341) gibi ayrıntılar, terekelere kaydedilenlerin sadece birer madde ve rakamdan ibaret olmayıp o insanların hayatlarının erişebildiğimiz bir parçası olduğunu okura hatırlatıyor.

"Tereke Kayıtlarını Haritalandırmak: Galata Örneği" adını taşıyan bir sonraki bölümde (s. 353-373) Yakup Aydın, terekelerde bulunan servet birikimi hakkındaki verileri konuma ilişkin bilgilerle birlikte ele alıyor. Coğrafi bilgi sistemi programından faydalanarak 1577-1677 yılları arasında Galata'daki servet dağılımını görselleştirmeyi amaçlayan Aydın'ın yazısını, veri görselleştirmenin tarihçesi, tereke kayıtları üzerine genel bir değerlendirme ve son olarak tereke kayıtlarının haritalandırması şeklinde bölümlendirmek mümkün. Makale, her ne kadar oldukça ufuk açıcı ve yeni çalışmalara kapı aralayabilecek bir noktadan, dijital beşerî bilimlerin olanaklarını, büyük bir veri kaynağı olduğu kitapta da sıkça zikredilen terekelerle bir arada değerlendirmekten hareket ediyor olsa da, yazının esas maksadını oluşturan üçüncü kısma oldukça sınırlı bir alanda değinilebilmiş. Ancak yine de makale araştırmacılara, nispeten yeni bir çalışma alanının işaret edilmesi ve örnek teşkil etmesi bakımından önem taşıyor.

Muhammet Bedrettin Toprak, "İktisat ve Demografi Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Terekelerin İnkân ve Sınırları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbulu'na Ait Veriler Üzerinden Gözlemler" başlıklı bölümde (s. 377-405), on sekizinci yüzyılda tutulmuş sayısı bine yaklaşan tereke kaydı üzerinden terekelerin kaynak değerini örneklerle birlikte

etrafıca tartışıyor. Toprak'ın, söz konusu kayıtların yanıltıcı olabileceği durumlara ilişkin alternatif yöntemler ve sınırlılıkları giderebilecek akla yakın çözüm önerileri de öne sürmesi kayda değer. Yazarın ileri sürdüğü önerilerden biri olan, demografik çalışmalarda terekelerin yanında avarız ve tahrir defterleri ile hüccetlerden de yararlanılması (s. 395) yöntemi ile yapılan bir çalışma, Kânûnî dönemi Üsküdar'ında tutulan iki terekenin incelendiği dördüncü bölümde yer almıştı. Bu noktada iki makalenin birbirine atıfta bulunması ya da kitapta öncelikle bu yöntemin önerildiği Toprak'ın makalesini okuyup, ilerleyen bölümlerde de bu yöntemin uygulandığı Mine Arslan'ın çalışmasını görmek daha yerinde olabilirdi.

Kitabın dokuzuncu bölümü “Osmanlı Şehir Hanlarından Galata Kurşunlu Han'ın Kullanımı ve Ticari Dokusunun Değerlendirilmesine Bir Terekenin Katkısı” (s. 409-428) başlığını taşıyor. Kurşunlu Han'da baharat dükkânı sahibi el-Hac Mehmed b. Mahmûd'un terekesinden yola çıkarak bir mekân ve şehir tarihi okuması yapan Naz Ecem Çınaryılmaz, denizcilikle özdeşleşen hanın kullanımına ilişkin genellemelerin yanıltıcı olabileceğine işaret ediyor (s. 416). Böylece yazar, terekelerin, Kurşunlu Han özelinde Osmanlı tarihine ilişkin başka kaynaklardan edinilemeyen bilgiler barındırmasıyla mevcut tarih yaklaşımına yeni pencereler açabildiğini gösteriyor. Yazarın, terekeler haricinde devlet arşivlerinden *Tezkiretü'l-Bünyan* ve *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*'ne kadar çeşitli kaynaklardan yararlanması ve terekelerde yer alan, çalışmayla doğrudan ilgili baharat ürünlerinin yanında, saatten kitaba kültür ve tüketim tarihi açısından önem arz eden verileri de ilgili okurun dikkatine sunması makaleyi öne çıkarıyor.

Kitabın “Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa Vakfı'nın Hamidiye Vakfı'na İlhakı ve 19. Yüzyılda Değişen Müsâdere Pratikleri” başlıklı bölümünde (s. 431-465), Merve Uçar Nurcan, 1800'lü yıllarda merkezi otorite ve ayanlar arasındaki gerilimli ilişkiyi Teke bölgesinin ayan ailelerinden Tekelioğullarına mensup Hacı Mehmed Ağa'nın muhalledâtının ve vakıf mallarının Hamidiye Vakfı'na ilhak süreci üzerinden tartışıyor. Bu bölümde, –muhalledât kayıtlarıyla farkını ikinci bölümde Kenan Yıldız'ın işaret ettiği– tereke kayıtlarının kaynak olarak kullanıldığı söylenemezse de, makale, Osmanlı'da miras konusunda bir başka önemli nokta olan vakıf mallarına ve devletin yerel otoritelerle kurduğu ilişkinin boyutlarına dair önemli değerlendirmeler içeriyor.

Şüheda Tokat'ın kaleme aldığı “17. Yüzyıl Sonlarında Yaşamış Bir Şeyh ve Öğlundan Geriye Kalanlar: Şeyh Yahya Efendi ve Abdullah Çelebi'nin Terekeleri” başlıklı on birinci bölüm (s. 469-508), Osmanlı'da gündelik yaşamın tarihine ilişkin incelikli bir resim sunuyor. Hayatına ilişkin tasavvuf tarihi kaynaklarından da bilgi edinmenin mümkün olduğu Yahyâ Efendi ve oğlunun terekelerinden yola çıkarak hayatlarının

başka bir yönünün aydınlatıldığı makalede, şeyhin ve oğlunun sahip olduğu kitaplardan mutfak eşyasına kadar mal varlıklarının bir detaylı bir dökümü verilmiş. Bu detaylar, okurun, on yedinci yüzyılda İstanbul'da yaşamış bir şeyh ve şeyhzadenin hayatlarına, ilgi alanları, zaman hassasiyeti ve hatta mustarip olduğu sağlık sorunlarına varıncaya kadar nüfuz etmesine olanak tanıyor. Terekelerde yer alan kalemlerin ek olarak verilmiş olması da okura kolaylık sağlıyor.

Esra Muhacir'in yazdığı "Tereke Kayıtlarının Kitap Kültürü Çalışmaları Açısından Önemi" başlıklı makale, kitabın on ikinci ve son bölümü. Makalede Muhacir, terekelerin içerdiği bilgilerin Osmanlı kitap kültürüne sağlayabileceği katkıları tartışırken, kitap kültürü üzerine terekelerden yararlanılarak yapılmış çalışmaları da ele aldıkları bölgelere göre sınıflandırarak inceliyor. Makale bu açıdan bir literatür değerlendirmesi özelliği taşıyor. Makalede yer alan dipnotların zenginliği okura başka okumalar için yol gösterici olmakla beraber bunların bazılarının metnin içine dâhil edilmesi, araştırmacıların meseleye hangi açılardan yaklaşıp ne gibi bulgulara ulaştığını bölüm içinde daha net bir şekilde görülmesine imkân sağlayabilirdi. Ayrıca, tereke kayıtlarının belirli bir araştırma alanı için öneminden bahseden bu makalenin, kitabın sonunda değil, terekelerin içerdiklerine değinerek literatürden kesitler sunan bir başka bölüm olan Kenan Yıldız'ın yazdığı ikinci bölüm ile birlikte konumlanması da kitabın akışı için daha yerinde olabilirdi.

Sonuç olarak, *Terekeler Neyi Derler*'de yer alan on iki makalenin bir araya getirilmesinde karşılaşılan ve yukarıda da zaman zaman işaret edilen düzensizlik ve makalelerde terekeler hakkında –okurun ilk bölümlerden sonra vâkıf olduğu– birçok bilginin tek-raren ifadesi dışında göze çarpan büyük eksikliklerden söz edilemez. Bu eksiklikler ise kitabı oluşturan makaleler arasındaki iletişimin zayıflığından kaynaklanıyor. Kitaptaki makalelerin yeniden gözden geçirilerek zorunlu olmadıkça tekrarlardan kaçınılması ve kitaptaki sıralamanın yerine, terekelerin kaynak değeri ile imkân ve sınırlılıklarını konu alan dört makalenin ardından, terekelerin bir kaynak olarak kullanıldığı ve böylece sözü edilen imkân ve sınırların somut şekilde göz önüne serildiği çalışmaların yer aldığı bir sıralama, makalelerde ve bir bütün olarak kitapta iletilmek istenenin okura daha akıcı ve bütünlüklü bir şekilde aktarılmasını sağlayabilir. Bunun haricinde kitap, terekelerin ne olduğundan hakkındaki literatürün değerlendirmesine, on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla uzanan bir zaman diliminin farklı kesitlerine odaklanan ve dijital beşerî bilimlerden kitap kültürüne farklı disiplinleri besleyen aydınlatıcı makalelerden oluşmasıyla, kitabın isminde yöneltilmiş olan soruya oldukça tatmin edici ve geniş kapsamlı bir cevap niteliği taşıyor.